

ובקומנו מהסיוט הזה

על השפה העברית ועל הדרכים לשכחתה

כשאני הולך ברחוב ושומע מישהו צורח בגרמנית על עובר אורח
שמעך לשביל האופניים, איני נזכר בגתה. מי יעלה בדעתי כשאשמע
עברית ברחוב בעוד חמישים שנה? דוד פוגל או צביקה פוגל?
האם בכלל אבין את הדברים, או שיישמעו לי כסינית?

להתעורר בבוקר כילדה סינית

בילדותי – תקופה בינונית מכל בחינה, שלא אחזור עליה שנית – נהגה אמי לקרוא באוזניי
מדי לילה את 'פתחו את השער', אסופת שיריה של משוררת היידיש קדיה מולודובסקי. כל
שיר הביא אותי קרוב יותר לסף התרדמה, אולם להירדם ממשי לא יכולתי, משום שהשיר
הלפני-אחרון היה מזרה אימים, ועורר בי חלחלה נוראה. מטעמים שאינם ברורים לי עד
היום, לא הרהבתי עוז לבקש מאמי שתדלג על השיר, אלא רק המתנתי בציפייה דרוכה
שיחלוף כדי שאוכל להירדם.

שם השיר היה "דינה סינית", והוא עוסק בילדה נורמלית בסך הכול. יהודייה כשרה,
חשוב לציין. לילה אחד באשמורת הבוקר, מקיצה דינה בפתאומיות – מלכנסת עיניים,
לתדהמת הכול – ומלהגת בקול בשפה שאיש לא מבין. עד מהרה מתברר שדינה הפכה
בן-לילה לסינית ללא הסבר או סיבה! עברית היא לא זוכרת ולא תבין עוד. את ילדותי
ליווה אפוא הפחד המצמיית להתעורר באישון לילה כגרגור סמסא סיני, שאינו זוכר מילה
מהשפה העברית ומועמד לגלות בחבל סצ'ואן.

מגדל בבל ובנויו דוברי העברית

בפירושו לפסוק "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים", הפותח את סיפור מגדל בבל,
מפרש רש"י: "שפה אחת – לשון הקודש". כלומר, השפה ששימשה את האנושות כולה

לפני שפרשת מגדל בבל הביאה לפיצול לעמים ולשפות, היא שפתם של דן ודצה. מדברי רש"י עולה שהאנושות חולקת אמנם כולה טראומה יסודית קולקטיבית, אלא שאבותיו הקדמוניים של עֲמֵנו חוו אותה באופן שונה משאר האנושות. רוב בוני המגדל דיברו עברית בליל אמש, ועתה הבינו רק סינית, באסקית או הונגרית. אך היו בהם אחדים שהמשיכו כנראה לדבר את העברית שדיברו זה מכבר (שאם לא כן כיצד השתמרה השפה?), אלא שעתה – איש לא הבין אותם.

אין זה הבדל של מה בכך: דובר הסינית לא הבין עתה את דוברת ההונגרית, אך שניהם היו יכולים להתנחם בצרת הרבים. האנושות כולה עברה מהפכה קולקטיבית, ועתה אין מנוס מלדבוק בשפות החדשות, שכן השפה העתיקה נשתכחה מלבם. ואילו כאבם של דוברי העברית היה כפול: הם לא היו שותפים למהפכה הכללית. בפיהם נותרה גחלת השפה העתיקה שבה דיברו מימים ימימה. אלא ששפתם הייתה עתה חסרת תועלת לנוכח השפות החדשות, שריד פרימיטיבי לעידן של הבנה קולקטיבית. לא נותר להם אלא להיאחזו בעולם הקדמוני, שאבד עליו כלח.

רפל מאי אמקה זבי אלמי

בקאנטו ה־31 של התופת מתאר דנטה את המפגש עם המלך נמרוד, שבמסורת היהודית והנוצרית נתפס כמנהיג דור הפלגה שיזם את בניית מגדל בבל. כשדנטה מתקרב לחוג התשיעי של התופת, נדמה לו שהוא רואה מגדלים גבוהים. הוא שואל את מורה הדרך שלו, המשורר הרומי ורגיליוס: "מורי, מה עיר היא זאת?" ורגיליוס מסביר לדנטה, שהחשכה מבלבלת את חושי: אין אלה מגדלים אלא ענקים, שאחד מהם מזהה דנטה כנמרוד. עונשו של נמרוד על שיזם את בניית מגדל בבל הוא לפטפט לנצח בהברות חסרות מובן: "רפל מאי אמקה זבי אלמי". נמרוד לא מבין מילה שמדברים אליו, ואיש לא מבין את דבריו של נמרוד.

זוהי התנגשות ציוויליזציות של ממש: ורגיליוס ודנטה מביטים בנמרוד מלמעלה, בעוד הוא שקוע בתוך בור. הם מעין תיירים בגן חיות, חולפים־עוברים, ואילו נמרוד כלוא במקומו לנצח. דנטה וירגיליוס הם טיפוסים מודרניים, מתורבתים, ואילו נמרוד הוא בן לגזע נכחד, ש"הטבע כבר זנח את בריאתו". הם משוררים עדיני נפש, ואילו הוא אמנם שווה להם בשכלו, אך משול בכוחו לפילים או ללווייתנים, טיפוס אליים ומחוספס, עוד לא־לחלוטין אדם מלוטש. פניו וגופו מתוארים כארוכים ומעופים, שערו רעמה פראית וקולו כצווחת עורב.

זמן־מה הם מביטים אלה באלה, שני התוצרים של מגדל בבל. מצד אחד האירופים המעודנים, שגופם לוטש, קולם התעדן, והשפה הפראית והעתיקה – שפתה של הבריאה, של המבול, של קין והבל – נשכחה מהם ופינתה את מקומה לאיטלקית פלורנטינית. ומן הצד האחר הגיבור התנ"כי, שנידון לחיות לעד את עברו: הוא דומה בעצמו ל"עיר ומגדל" שהביאו עליו את כיליונו, שקוע ללא יכולת תזוזה, כבול לשפה פרימיטיבית שאיש אינו מבין עוד. הוא משוחח אתם בלי להבין את דבריהם (המספר, דנטה, אינו יודע לתרגם), והם מטיפים לו מוסר אף שהם יודעים שאינו מבין. לבסוף

אומר ורגיליוס: "נניח לו, ואל לריק נשיח." הם נוטשים אותו, סוף-סוף כבר התנתקו מהעבר, יש להם האפשרות לשכוח.

ארץ נשייה

האם מוטב גם לנו לשכוח את העולם האבוד הזה? כזכור, בוני מגדל בבל נענשו לא רק בשכחת השפה, אלא גם בגלות מבבל אל שאר חלקי העולם – ברלין, ניו ג'רזי וכיוצא בזאת: "ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות העיר" (בר' י"א, ח'). ב'זוהר החדש', חיבור קבלי שהוא מעין תוספת לספר הזוהר, מופיע מאמר מופלא בשם "שבע ארצות", שמציע גרסה שונה לגורלם המופלא של גולי מגדל בבל: הם לא גלו לקרויצברג, אלא למרחב קוסמי אחר לחלוטין.

"שבע ארצות" מתאר את הקוסמולוגיה של עולמנו כ"שבע ארצות זו למעלה מזו" – כלומר, העולם שבו מתפרסם כתב העת 'הו!' הוא רק השכבה הטופוגרפית העליונה מתוך שבעה "יקומים מקבילים". אחת מהשכבות הללו נקראת "ארץ נשייה", ואליה גלה דור הפלגה – הדור שבנה את מגדל בבל. ושם מזדמן להם גורל אכזרי במיוחד: לא רק שנשכחת מהם שפתם, אלא שנשכח מהם הכול: "במקום ההוא – כל מה שעושים – מיד משתכחים". שום דבר הם לא זוכרים עוד – לא מי הם, לא היכן הם נמצאים, לא כיצד הגיעו לשם. באין להם שפה שתגדיר את זיכרונם, הגולים אנוסים להגדיר את זהותם מחדש בכל רגע נתון – עד לשכחה הבאה. פרט לכך, גם אין להם אף.

שאלוהים יעזור לנו

אני מפחד. אני מפחד שמדינת ישראל נמצאת כרגע בחלום, או סיוט מתמשך, על מגדל וראשו בשמים, מתקדמת לעבר יקיצה שבה נשוחח זה עם זה בסינית. אני מפחד שהשפה שנשמעת לאוזנינו הגיונית וסבירה היא שריד של עולם בלהות מקראי, שהעולם כולו שכח. אני מפחד שכשהמגדל יקרוס, נצטרך להכריע בין שתי ברורות: לגלות לארץ נשייה, שבה נשכח לא רק את שפתנו אלא גם את זהותנו, נחיה ללא שם, כמו הדגים באוקיינוס – או לחיות כמו המלך נמרוד, שקועים בבור קדמוני, מפטפטים הבלים כוחניים באוזני משוררי טוסקנה. איזה גורל גרוע יותר למשורר, לאדם: ששפתו תישכח ממנו, או שתהפוך למובנת באוזניו בלבד?

תמיד יישאר ציבור דובר עברית, נאמן לעמו, לדתו ואולי גם למולדתו. אלא שרק מיעוט מתוך הציבור הזה רגיש באמת לחיי אדם. רובנו שותקים לנוכח קורבנות הילדים שנזכרים בארצנו, או משתמשים בעברית כדי להצדיק אותם. ואילו מיעוט הציבור הישראלי-יהודי, החושש מתהליכי הכיליון העוברים על עמנו, אין לו אותה בדלנות אתנוצנטרית, שמנעה מאבותינו להיטמע בין הגויים ולשכוח את שפתם.

כשתכלה תוך דורות אחדים העברית של הציבור הקטן ותיוותר עניין של משוגעים לדבר, תישאר העברית של הציבור הגדול. ואיזו עברית זו תהיה? איזו שירה תכתב בה? כשאני הולך ברחוב ושומע מישהו צורח בגרמנית על תייר עובר אורח שמעיד לשביל

האופניים, איני נזכר בגתה ולא בפון קלייסט. מי יעלה בדעתי כשאשמע עברית ברחוב בעוד חמישים שנה? דוד פוגל או צביקה פוגל? האם בכלל אבין את הדברים, או שיישמעו לי כסינית? נחמיה התאונן על היהודים שלקחו נשים זרות בגלות, וילדיהם משוחחים ביניהם בעברית שבורה – "ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית" (נחמיה י"ג, כ"ד). האם אפשר שעברית שבורה זו עוד תישמע שלמה יותר מן העברית השלמה?

(כמובן, יש גם ציבור לא מבוטל של יהודים שלא אכפת להם מזכויות אדם, אבל גם לא ממה שקרוי "התבוללות". אלה הם בני המזל מכולם. ומנגד, יש מתי מעט שנאחזים בעברית דמים אוניברסלית מזה, ומנגד לא יתפתו למחוטב שבאוסטרים ולנאה שבנורווגיות, ואם בל"ו צדקנים שכאלה תלוי גורל השפה העברית, שאלוהים יעזור לנו.)

בסידור התפילה אין לא "חיסולים" ולא "הרתעות"

הרש"ר הירש אמר על שפתם הקדמונית של בוני מגדל בבל, שהייתה שפה של שלום אוניברסלי, של "אחדות בדעות ובהשקפות": "כל זמן שהאיש קרא לאשתו 'אשה' כפי שנברא העולם בלשון הקודש, היו המינים שווים בערכם, ולא שאחד כרע ברך לפני אשתו, והשני רתם אותה לפני מחרשתו." התאווה האנושית לכוח, והצורך לשלוט באחרים באמצעות השפה, הם שהביאו לפיצול לשפות שונות: "עתה נתעוררה הסובייקטיביות האנוכיות, היחיד מול השעבוד לטובת הכלל... וכמו להכעיס קראו לדברים שמות אחרים." העברית שמנחמת אותי בימים הללו נמצאת בבית הכנסת. בסידור התפילה אין לא "חיסולים" ולא "הרתעות"; רק אותיות שאין למחוק ואין להוסיף עליהן. אם נתפלל מספיק, אפשר שיתחולל נס ובקומנו מהסיוט הזה לא נדבר עוד סינית – אלא את העברית הקדמונית, ששכחנו כבר לפני שנים רבות כיצד לדבר.